

ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

І.Й. Малий, д-р екон. наук, проф., М.О. Хмелевський, канд. екон. наук, доц., І.Б. Юрченко, Київський національний економічний університет

Реалізація інституту як системи обмежень забезпечується через функціонування відповідних організацій. Останні виступають як об'єднання інституційних агентів, як оформлена частина асоційованого суб'єкта. За допомогою організацій відбувається реалізація норм і правил господарюючими агентами, просування і закріплення зразків поведінки через експансію в навколишнє середовище норм і цінностей, функцій і послуг, пропонувані суб'єктами господарювання. Як зазначає Д. Норт, "...не існує інших рішень, крім використання інституційних механізмів, щоб установити правила гри, і використання організацій – щоб забезпечити дотримання цих правил" [4]. Тобто вихідні засади інституціональної теорії визначаються двома складовими, по-перше, це потреби та цінності, що визначають напрям формування норм і правил гри, по-друге – організації, які забезпечують практичну реалізацію цих норм і правил.

Аналіз інституційних чинників монетарної політики передбачає дослідження впливу політики, менталітету, економічної культури, звичаїв і традицій, рівнів інформованості та наукових знань на прийняття рішень суб'єктів господарювання (держави, фірм та домашніх господарств) щодо використання грошей. Інституціоналізація монетарної політики – це лише один з найважливіших сегментів економічної системи, якому в сучасній трансформаційній економіці відведена вирішальна роль. Відзначено, що економіка ХХ століття характеризувалась збуренням грошових відносин. Гроші за умови активного втручання держави стають визначальним чинником економічного розвитку.

Знання про суспільство є визначальним інституціональним чинником у формуванні поведінки людини та урядовця зокрема. Ще Джон Стюарт Мілль зазначав: "Як люди мислять, зумовлює те, що вони роблять..." [1, с. 19]. Прийняття державних рішень (законів, нормативних актів чи адміністративних рішень виконавчої влади) є віддзеркаленням суспільної економічної думки та думки окремих виконавців. Все залежить від того, наскільки в суспільстві утвердились демократичні засади та об'єктивність прийняття рішень, коли поведінка окремого індивіда підпорядковується волі більшості. Наукова обізнаність законів ринкової економіки та тонкостей грошового механізму в тісному зв'язку з критичним аналізом господарської практики дозволяють державному менеджменту, банкірам та брокерам валютних бірж використовувати набір витончених грошових інструментів для перерозподілу багатства і вирішення проблем зростання доходів. Це досить складний, суперечливий і ще зовсім непізнаний процес, який може супроводжуватись глобальними фінансовими кризами за умови допущення навіть незначних помилок в монетарній політиці.

Короткий екскурс в теорію виникнення грошей дозволяє досить наочно продемонструвати органічну взаємозалежність інституційних чинників та ефективності монетарної політики. Так, Л. Харріс у роботі “Грошова теорія” походження грошей виводить із недоліків і незручностей бартерного обміну і тієї ефективності, яку дає застосування грошей. Власне кажучи, автор виникнення грошей пояснює з позицій ринкового фундаменталізму. В той же час, Л. Харріс звертає увагу на врахування історичних факторів виникнення грошового господарства, на мотивацію поведінки окремих людей, груп чи класів, які через механізм погодження приходять до створення відповідних грошових систем [8, с. 54]. Цікавим є й те, що автор ставить в пряму залежність існування грошей і їх форм, яких вони набувають, від соціальної та економічної структур суспільства.

Згідно з нашим твердженням, що держава є вищою формою організації суспільства, логічно можна зробити наступний висновок про те, що гроші залежать від існування держави. Гроші – це суспільний феномен, як і всяка інша економічна категорія. Гроші отримують вартість лише тому, що суспільство за допомогою своїх законів і звичаїв наділяє їх властивістю функціонувати як засіб обігу. На відповідному історичному відрізку часу і в різних географічних точках Землі суспільна структура наділяла цією функцією різні предмети залежно від їх наявності і ступеня рідкості. Функцію грошей виконували золото, хутра, черепашка, перлини і навіть пиво.

Грошові системи формуються історично і залежать від форм організації грошового обігу в країні, які встановлює держава. Грошова система країни включає: грошову одиницю, масштаб цін, валютний курс, види готівкових грошей, регламентацію безготівкового обороту, перелік державних організацій, що регулюють грошовий обіг. Сильна держава мала сильні гроші. Так, у XIII столітті уряд Чингізхана вільно обмінював паперові знаки на золото. Епоха золотого стандарту починається в Англії з кінця XVIII століття, коли Англія була найрозвинутішою і наймогутнішою країною світу. В 1821 році Британська імперія впровадила конвертацію фунтів стерлінгів у золото. На зміну Англії в XX столітті прийшли долари США, грошова одиниця яких на сьогодні є всезагальним еквівалентом щодо інших національних валют.

Внаслідок Першої та Другої світових війн і Великої депресії 1933 року, що призвели до краху золотого стандарту, за допомогою якого здійснювалось регулювання грошової системи, поступово була сформована сучасна валютна система. Так, рішенням Генуезької конференції 1922 року замість золотомонетного стандарту було впроваджено золотодевізний стандарт. Золото почали вилучати з обігу. А згідно з Бреттон-Вудською угодою 1944 року поряд із золотом як світовою резервною і розрахунковою валютою почали виконувати цю функцію також дві національні валюти – долар США і фунт стерлінгів Англії. Висунення долара на роль світових грошей поставило перед американським урядом необхідність зміцнення його конвертованості. Але без згоди інших країн американський долар ніколи б не став світовим еквівалентом. Хоча не треба відкидати й того факту, що США протягом

другої половини ХХ століття мали досить великий вплив на поведінку урядів інших країн. Тільки запровадження євро похитнуло позиції США щодо валютної політики на світовому ринку. У міру зростання масштабності і складності обміну роль держави в організації та регулюванні грошової системи постійно зростає. Звісно, що економічні кризи чи інфляцію повністю обійти неможливо, але те, що країни Заходу вже понад 50 років обходяться без інфляційних стресів, свідчить про свідоме державне регулювання грошової системи. Для регулювання руху грошей використовуються політичні домовленості. Суспільна узгодженість виступає головним чинником стабільності грошової системи.

На превеликий жаль, в економічній науці ще немає значних досліджень впливу політичних чинників на економіку. На межі двох тисячоліть, коли найменші внутрішні національно-економічні чи політичні проблеми все більше залежать від погоджень з міжнародними організаціями, дуже гостро стоїть завдання дослідження впливу політичних чинників на економічний розвиток. Політичні події у світі, які супроводжуються виникненням нових держав, відповідно, розширюють палітру національних грошових одиниць. З кожним виникненням нової держави з'являється і нова грошова одиниця. Процес становлення державності, а відповідно й утвердження грошової одиниці, проходить надто важко й суперечливо. Державно-національна економіка не може існувати без національної грошової одиниці. Зазначимо, що в сучасних умовах все більше трапляється випадків, коли цю функцію виконують грошові одиниці інших країн, як це ще спостерігається в Україні, коли населення, не довіряючи стабільності гривні, здійснює свої заощадження в доларах США чи євро.

Гроші як найбільш широко розповсюджений та дійовий вид цінних паперів виконують роль перерозподілу благ. Невміле використання кількісної теорії грошей залежить не тільки від економічної політики уряду, а й від функціонування банківської системи. Кейнс дає своє трактування кількісної теорії грошей. Він враховує дію факторів, від яких попередні економісти абстрагувались. Приведемо його вислів: *“Кількісна теорія грошей стверджує, що кількість готівкових грошей, яких суспільство потребує, допускаючи, що відомі навички в комерційній і банківській сфері, а також (виділено автором) визначений рівень і розподіл багатства залежить від величини товарних цін”* [3, с. 108]. Фактор навичок у комерційній та банківській діяльності для Кейнса набуває особливого значення. На наш погляд, для економіки України в період затяжної інфляції ці навички в банківській сфері є на сьогодні визначальними. Крім цього, рівень та стабільність грошової одиниці на сьогодні не піддається постійному контролю та регулюванню з боку держави.

Через те, що проблеми банківської системи в економіці України мають системний характер, тобто фінансова криза спостерігається протягом всього періоду перебування, виникає потреба розробки комплексної стратегії реформування банківської системи з одночасним удосконаленням ринкового

та державного регулювання, посилення контролю та звітності, підвищення кваліфікації банківських менеджерів та засновників банківського капіталу.

Грошові відносини здійснюються в межах діючої в тій чи іншій країні грошової системи на інституційних засадах. Регулювання грошового обігу є однією з головних функцій держави. Законодавчими нормами визначаються структура та функціональні обов'язки грошово-кредитних інститутів держави, способи їх взаємодії, напрямки й механізм реалізації грошової політики.

Перелічимо основні цілі монетарної політики: висока зайнятість, економічне зростання, стабільність цін, стабільність процентних ставок, стабільність на фінансових і валютних ринках [7, с. 529]. Відповідно до Закону України “Про Національний банк України” (ст. 25) основними економічними методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків та фінансово-кредитних установ;
- 2) процентну політику;
- 3) рефінансування комерційних банків;
- 4) управління золотовалютними резервами;
- 5) операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу.

Звичайно, найпоширенішими з цих засобів є операції на відкритому ринку, зміна резервних вимог і регулювання рівня облікової ставки.

Зазначимо, що Національний банк випускає цінні папери, збільшуючи державний борг. Державний борг – це єдина частина національного багатства, яка дійсно знаходиться в загальному володінні народу. За борг відповідає все населення. Державний кредит став в Україні одним із найсильніших важелів первісного нагромадження капіталу. Організаціям властива гнучкість, змінюваність, а в окремому інституційному середовищі – і гіпертрофованість, тобто вихолощення дійсної сутності та перетворення на антипод. Тобто створення організації як відповідь на задоволення потреби призводить до продукування цих потреб і загострення проблеми їх задоволення. Організації з метою адаптації до змін навколишнього середовища пристосовують поведінку економічних агентів ціною порушення уже діючих правил та спричиняють модифікацію інститутів у довгостроковій перспективі. “Організації, – як зазначає Д. Норт, – в міру свого розвитку змінюють інститути” [5, с. 14].

У погоні за дешевими грошима банки, зосередивши свою діяльність лише на спекулятивній кредитній діяльності, усунулись від виконання своїх основних функцій: мобілізації вільних коштів домашніх господарств і фірм, інвестування економіки, здійснення контролю за фінансовим станом підприємств і їх фінансової санації, здійснення взаємних платежів між суб'єктами господарювання.

Відсутність добре налагодженої, адекватної економічній системі банківської системи, ускладнює проведення державної грошової політики.

Крім того, інколи Національний банк вдається до коригування своєї політики з урахуванням поточних проблем (зміна умов кредитування чи формування резервів ставки рефінансування та ін.), що ще більше ускладнює роботу банків. Нагромадження у банків безнадійних боргів протидіє ефективному розподілу кредитів, у тому числі й довгострокових, що зменшує фінансові джерела структурної перебудови економіки. Банки намагаються вкладати свої активи в розширення кредитування держави, що є найменш ризикованим вкладенням ресурсів. З точки зору теорії, Національний банк України завдяки цьому інструменту впливає на кредитну політику та ділову активність через механізм стримування інфляції, що стабілізує макроекономічні процеси у національній економіці. “Однак, – як зазначає Б. Кваснюк, – не зрозуміла та межа, за якою в цілому обґрунтована політика не перетворюється на свою протилежність та веде до стагнації виробництва” [1]. Банки економічно невиправдано зловживають банківською маржою. Нестійкість банківської системи, тобто наявність великої кількості неплатоспроможних банків, використання кредитних аукціонів та інших ринкових інструментів може ще більше ускладнити економічну ситуацію.

Банки виконують роль резервуару, через який прямо чи опосередковано відбувається легалізація доходів злочинного характеру. Спекуляція на кредитах, яка мала широке розповсюдження в економіці України ще два-три роки тому, підірвала довіру до банківської системи з боку споживачів і інвесторів, що радикально деформувало всю економічну систему України, в тому числі й кредитний, інвестиційний та валютний ринки. “Рвана” інфляція постійно провокує нестабільність валютного курсу гривні, тим самим підриває її конвертованість. Крім того, необмежена свобода паралельного існування долара, євро і гривні на національному валютному ринку створює передумови для вільної легалізації тіньових доходів, чим забезпечує мотиваційний механізм відтворення тіньового капіталу. Видача заробітної плати в двох валютах: офіційно в гривнях і неформально – в доларах США, безмежність валютних обмінів готівкою, їх анонімність є інституціональною основою самовідтворення тіньового капіталу. Тому державна політика щодо обмеження тіньової економіки повинна базуватись як на усуненні самих її підвалин (починаючи з реєстрації підприємств і закінчуючи неконтрольованими з боку держави імпортно-експортними операціями), так і упорядкуванні опосередкованих елементів ринкового механізму, до яких слід віднести грошові ринки.

Щодо сучасної монетарної політики в Україні, то слід зробити невтішний висновок, що банківські кредити так і не стали важливим джерелом інвестицій. Банки, що відчувають сьогодні надлишкову ліквідність, надають перевагу не довгостроковим, а значно надійнішим короткостроковим кредитам, які і стають джерелом інвестицій. Очевидно, що до закінчення президентських виборів через зростання політичних ризиків ця негативна тенденція не зміниться. Це пояснюється, по-перше, сучасною тенденцією активного зростання цін на хліб та інші продукти, зростання тарифів на житлово-комунальні послуги, які сьогодні становлять менше 70 %

від їх собівартості. По-друге, підвищення Росією експортного мита на енергоресурси призведе до зростання цін на паливо в Україні, а це означає як значне зростання витрат, так і цін на товари більшості галузей української економіки. По-третє, негативно на темпи інфляції може вплинути виконання рішення про підвищення мінімальної зарплати. І, по-четверте, значний вплив на загальний рівень цін матиме майбутнє зростання цін на зерно. Однак очевидно, що всі ці фактори мають немонетарний характер. Тому підштовхування НБУ до стримувальної монетарної політики не є обґрунтованими. Наприклад, в 2002 році при зростанні грошової маси на 40 %, в Україні спостерігалася дефляція. Хоча з іншого боку стримувальна монетарна політика є чи не єдиним інструментом запобігання вже неминучої інфляції. Але у випадку її застосування уряд зіштовхнеться з проблемою сповільнення зростання, недовиконання доходної частини бюджету. А це є неприпустимим, якщо врахувати значні виплати за зовнішнім боргом в 2003 році.

З точки зору інституційних чинників, дії НБУ в 2003 році щодо недопущення ревальвації гривні щодо долара є абсолютно обґрунтованими. Така політика дозволяє накопичити достатні валютні ресурси для забезпечення майбутніх виплат за зовнішнім боргом. Однак через саме таку політику постають дві проблеми:

1. Зважаючи на кон'юнктуру світових ринків, відбувається девальвація гривні щодо євро.

2. Викуповуючи валюту на міжбанківському ринку, НБУ значно збільшує гривневу грошову масу, що може негативно вплинути на темпи інфляції.

Фундаментальне завдання монетарної політики – допомогти економіці в досягненні обсягу національного виробництва, що характеризується повною зайнятістю та відсутністю інфляції. Монетарна політика полягає у зміні пропозиції грошей в економіці з метою стабілізації сукупного обсягу виробництва, зайнятості та рівня цін. Ця політика передбачає збільшення пропозиції грошей під час спаду для стимулювання витратків і обмеження пропозиції грошей у період інфляції для зменшення витратків. Як відомо, обмежувальна монетарна політика, яку проводить НБУ, полягає у тому, щоб зменшувати обсяги кредитів, а з ними – і відповідний вплив, що чинять комерційні банки на грошову масу шляхом мультиплікації грошей, внаслідок чого утворюються так звані “банківські гроші”.

Створення Економічної і валютної ради Європи, введення в обіг євро суттєво змінило динаміку валютних курсів на валютному ринку. Якщо ще в 1995 році американський долар брав участь у 86 % всіх валютних операцій на валютному ринку світу [2, с. 340], то на сьогодні ситуація радикально змінилася. Запровадження єдиної грошової одиниці “євро” внесло відповідний дисонанс в тенденції на валютному ринку країн світу. Продовження послідовної політики подальшої лібералізації валютного ринку забезпечило збалансування попиту і пропозиції валюти, стабілізацію курсу гривні, розвиток валютного ринку та зовнішньоекономічної діяльності.

Для того, щоб антиінфляційна політика запрацювала, необхідно забезпечити регульованість та соціальність економіки [6, с. 95]. Мається на увазі, по-перше, розвиток мотивів до продуктивної та висококваліфікованої праці, підтримка нововведень; по-друге, стимулювання зосередження капіталу і кваліфікованих кадрів у галузях, які є пріоритетними та забезпечують економічну незалежність держави; по-третє, забезпечення соціальної справедливості і гарантування працівникам доходу, що залежить від якості та кількості вкладеної праці. Тільки виконання цих фундаментальних вимог дає змогу розробити та впровадити в життя ефективну стабілізаційну монетарну політику. Та це ще не гарантує успіху у боротьбі з інфляцією. Антиінфляційна політика повинна враховувати різноманітність і взаємозалежність усіх чинників, що породжують цей процес, повинна бути адекватною сучасному періоду, а отже, гнучкою, і має коригуватися відповідно до тих інституціональних змін, які відбуваються в суспільстві.

Список літератури

1. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). – Львів: Каменяр, 2000. – 303 с.
2. Валютный и денежный рынок. Курс для начинающих (Серия “Reuters для финансистов”): Пер. с англ. – М.: Альпина Паблицер, 2002. – С. 51.
3. Кейнс Трактат по грошову реформу. – М., 1997. – С. 108.
4. Норт Д. Вклад неинституционализма в понимание проблем переходной экономики // <http://www.wier.unu.edu/northpl.htm>.
5. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
6. Томашик Л.С. Основні принципи антиінфляційної економічної політики // Фінанси України. – 1999. – № 10. – С. 95.
7. Фредерік С. Мишкін. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. – К.: Основи, 1998. – С. 529.
8. Харрис Л. Денежная теория. – М., 1990. – С. 54.

Малий, І.Й. Інституційні чинники становлення монетарної політики в Україні / І.Й. Малий, М.О. Хмелевський, І.Б. Юрченко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць.- Суми: УАБС НБУ, 2004.- Т. 11.- С. 60-66.